

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟ ΠΑΛΑΤΙ ΤΟΥ ΝΕΣΤΟΡΟΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ

Μεταξύ των 1250 πινακίδων που ανακαλύφθηκαν στα αρχεία του Παλατιού του Έγκλειανού, συνολικά υπάρχουν περί τις 750 που αφορούν γυναίκες. (Υπολογίζεται ότι από αυτές ζούσαν 450 στο παλάτι, 100 στην Έγγυτερη Περιοχή του βασιλείου και 200 στην Απώτερη Περιοχή). Οι πινακίδες αυτές που βρέθηκαν στο παλάτι του Έγκλειανού κατά τις ανασκαφές των χρόνων μεταξύ 1939-1956 ήταν γραμμένες στη Γραμμική γραφή Β', διαβάστηκαν από τον Άγγλο αρχιτέκτονα Michael Ventris και μελετήθηκαν από τους J. Chadwick¹, E. Bernet, McDonald, H. Ota, L. R. Palmer, C. W. Shermecdine, E. Vermeule και άλλους (άσφαλώς δεν ακούσατε κανένα Έλληνικό όνομα).

Μπορούν να χωρισθούν σε δύο ομάδες, η πρώτη ομάδα περιλαμβάνει όλες, όσες περιγράφονται με το ιδεόγραμμα, που σημαίνει ΓΥΝΑΙΚΑ και η δεύτερη ομάδα περιέχει τις γυναίκες που αναγνωρίζονται (ότι πρόκειται για γυναίκες) από το όνομά τους ή τον τίτλο τους.

Στον Έγκλειανό που ομοιότητα δεν έχουμε πουθενά άλλο στόν Μυκηναϊκό κόσμο (όπως στην Κνωσό, στις Μυκῆνες, στη Θήβα κ.λπ.) υπάρχει κατάλογος γυναικῶν με τὰ ἀτομικά ὀνόματά τους και με τὸ ιδιόγραμμα ΓΥΝΑΙΚΑ μετὰ ἀπὸ κάθε ὄνομα, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μόνον ἐξαιρέση².

Μετὰ ἀπὸ μελέτες καὶ συζητήσεις πού ἔγιναν γιὰ τὴ διάκριση αὐτὴ κατέληξαν στὸ συμπέρασμα ὅτι μετὰ τὸ ιδεόγραμμα ὑποδηλώνονται οἱ «δοῦλες» (σκληρές, υπηρέτριες, αἰχμάλωτες, προσφυγίνες) καὶ μετὰ τὸ ἀτομικὸ τους ὄνομα οἱ «ἐλεύθερες» γυναῖκες ἢ μετὰ ἄλλα λόγια οἱ γνήσιες πολίτιδες. Κάποτε ὁμως ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν εὔσταθεῖ.

1. Βλ. G. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*. Cambridge 1967³, 'Ελλην. μεταφρ. Δημ. Τζωρτζίδη, ἔκδ. Κακουλίδη 1962.

2. Βλ. F. J. Tritsch, «The Women of Pylos», στὸ *Minoica* (Festschrift for Johannes Sundwall) Ernst Grumach ed., 402-445.

Ἐκεῖνο πού μπορεῖ νά ὑποστηριχθεῖ ἐδῶ εἶναι τὸ ἐξῆς: ἡ παραπάνω διάκριση ἀφορᾷ στὴν κοινωνικὴ τάξη, δηλ. μὲ τὸ ὄνομα μνημονεύονται γυναῖκες καὶ ἄνδρες πού ἀνήκουν σὲ ἀνώτερη κοινωνικὴ τάξη, ἐνῶ οἱ ἄλλες γυναῖκες, πού εἶναι κατώτερης κοινωνικῆς τάξης, σημειώνονται μόνον μὲ τὸ ἰδεόγραμμα.

Στὴν Πύλο, ἃς μὴ ξεχνοῦμε, ὑπῆρχε ἀκόμη ἡ τάξη τῶν πτωχῶν οἰκιακῶν δούλων. Οἱ Πύλιες δοῦλες, κατὰ τοὺς μελετητές, ἦταν εὐτυχεῖς καὶ αὐτάρκειες, περνοῦσαν σχεδὸν καλὰ μὲ τὶς ἀνέσεις τοῦ παλατιοῦ μέσα στὸ ὅποιο ζοῦσαν καὶ τὸ ὅποιο ὑπηρετοῦσαν. Στὶς πινακίδες δὲ κάποιες καλοῦνται *do-e-ra* καὶ ἄλλες ὄχι. Ἀπὸ τῇ δεύτερῃ δὲ αὕτῃ ὁμάδα ἄλλες ἀσχολοῦνται μὲ ἓνα εἶδος θρησκευτικῆς ἐργασίας καὶ ἄλλες μὲ χειρονακτικὲς ἐργασίες.

Ἀπὸ τὴν πρώτη ὁμάδα ἀπαριθμοῦνται στὸν κατάλογο τῶν ἱερῶν τῆς Πύλου 14 *do-e-ra* (=δοῦλες), ἀλλὰ δὲν ἀναφέρεται οὔτε τὸ ὄνομα τῶν ἱερείων, οὔτε τὸ ὄνομα τῆς θεότητας, πού ὑπηρετοῦσαν ἢ ἱεουργοῦσαν. Ὑπῆρχε περίπτωσις νὰ ἦταν ὑπηρετρίδες τοῦ Παλατιοῦ, οἱ ὁποῖες ἀσχολοῦνταν μὲ τοὺς βαμμοὺς καὶ τὰ ἱερὰ τοῦ Παλατιοῦ, ἢ καὶ νὰ ἦταν ὑπηρετρίδες τῶν ἱερείων. Ἀναφέρεται μόνον ἓνα ἱερὸ τῶν *Pakijana* πλησίον τῆς Πύλου. Οἱ ἱερεῖες *Pakijana* φύλασσαν τὸ ἱερὸ χρυσάφι καὶ αὐτὲς εἶναι πού ἀναφέρονται στὰ ἀρχεῖα μὲ τὰ ὀνόματά τους. Πιθανὸν νὰ ἀνῆκε σ' αὐτὲς τὸ χρυσάφι τοῦ ἱεροῦ.

Γνωρίζουμε ὅτι οἱ ὑπηρετρίδες τῶν ἱερείων ἔμεναν στὸ Παλάτι τῆς Πύλου καὶ ὅτι σκοπὸς τῶν πινακίδων ἦταν νὰ ἐγγράψῃ αὐτὲς τὶς *do-e-ra* καὶ ὄχι νὰ καταγράψῃ τὸ χρυσάφι. Ἐὰν οἱ γυναῖκες ἔμεναν στὸ Παλάτι πρὸς χάρη τοῦ ἱεροῦ θησαυροῦ, τότε φθάνουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ *do-e-ra* καὶ τὸ χρυσάφι χρησιμοποιοῦνταν σὲ ἐξαιρετικὲς περιπτώσεις.

Ἐκτός ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὑπηρετρίδες τῶν ἱερείων ὑπῆρχαν μεταξὺ αὐτῶν οἱ γαιοκτημόνες τῶν *Pakijana* πού ὀνομάζονται *re-o-jo do-e-ra*. Ἐπίσης οἱ *do-e-ra* ὡς δοῦλες τοῦ θεοῦ (θεοῦ δόελοι/οι), δὲν ἦταν ἀκριβῶς δοῦλες «ἀλλὰ εἶχαν διακεκριμένη θέσις μεταξὺ τῶν κατωτέρων μελῶν τῆς κοινότητος». Μερικοὶ θεωροῦν αὐτὲς ἀπλῶς λάτρες τῆς θεᾶς συνδεδεμένες μὲ τὸ Ἱερὸ. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ κάποιος ἄλλος τίτλος καὶ οἱ *i-ji-re-ja doera* ἦταν ἱερεῖες ἢ κλειδοῦχοι. Ἐπίσης πρέπει νὰ ἦταν δοῦλες, ὄχι κάποιων προσώπων ἀλλὰ τῆς ἰδίας τῆς θεότητος.

Τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη ὑπῆρχε ἓνα εἶδος δούλων πού εἶχαν ἐλεύθερο φρόνημα σὰν τὶς μεταγενέστερες «ἱερόδουλες». Οἱ λέξεις *δοῦλος* -ῃ στὸν Ὅμηρο³ εἶναι πολὺ σπάνιες καὶ δὲν σημαίνουν πάντοτε «συχάβες» ἢ οτιδήποτε ἔχει σχέση μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Μιὰ φορὰ ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται

3. Βλ. Μ. Nilsson, *Homer and Mycenae*, London 1933, 105.

ἀπὸ τοῦ στόματος τῆς Ἑλένης (Ἰλιάδος Γ', 40). Ἡ Ἑλένη δὲν ἦταν δούλη. Ζητᾷ ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτῃ νὰ πάρει τὸ μέρος της καὶ ἔτσι νὰ γίνῃ ἡ ἴδια «ἄλοχος» ἢ «δοῦλη» τοῦ ἀνδρα ποῦ ἀγαπᾷ. Ἦταν σὰν νὰ ἔλεγε σύζυγος ἢ δευτέρα σύζυγος. Ἀλλὰ ἡ Ἑλένη ἦταν αἰχμάλωτος καὶ ἔτσι ἔχασε τὴν ἐλευθερίαν της ἔχασε τὰ δικαιώματά της. Οἱ αἰχμάλωτες γυναῖκες ποῦ κατάγονταν ἀπὸ βασιλικοὺς οἴκους γίνονταν δευτέρες σύζυγοι, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν Κασσάνδραν ποῦ ὁ Ἀγαμέμνων τὴν ἔφερε στὸ σπῖτι του ὡς δευτέρα σύζυγο⁴.

Στὴ δευτέρα κατηγορία ἀνήκουν αὐτὲς ποῦ κατέχουν γῆ, οἱ γαιοκτῆμονες. Σ' αὐτὴ συγκρατεῖται ἡ ἱερείας *Pakijana Erita*, ἡ βοηθὸς τῆς ἱερείας *ki-ri-te-wi-ja* καὶ τέλος ἡ *ka-ra-ti-ja* ἡ γυναῖκα ποῦ κρατοῦσε τὸ κλειδί τοῦ ἱεροῦ βωμοῦ. Οἱ ἱερεῖες καὶ οἱ κλειδοῦχες συνδέονται μὲ τὸν ἱερὸ τάφο τῆς θεᾶς καὶ τὸν βωμὸ καὶ ἔχουν καθήκοντα καὶ δικαιώματα, ποῦ δὲν ἔχουν ἄλλα ἄτομα. Οἱ *ki-ri-te-we-ja* εἶναι συνδεδεμένες μὲ τὸ ἱερό. Ἡ θέσιν τους ἦταν κατώτερη ἀπὸ τὶς ἱερεῖες καὶ τὶς κλειδοῦχες. Στὴν κατηγορία αὕτη ὑπάγεται καὶ ἡ πινακίδα 316, ὅπου ὑπάρχουν ὀκτὼ γυναῖκες ποῦ μεταφέρουν ἀτομικὰ ἀγγεῖα μὲ χρυσό, τὰ ὅποια προσέφεραν σὲ ποικίλες θεότητες τῆς Πύλου ἢ ἦταν χρυσᾶ εἰδώλια καὶ ἀνδριάντες. Στὴν Ἰλιάδα (18, 117-121) γίνεται λόγος γιὰ τὶς χρυσᾶς «ἀμφιπόλεις» ποῦ εἶχαν τὴν ἐποπτεία ὡς κυρίεις τοῦ Παλατιοῦ. («Ἄς σημειωθεῖ, οἱ ἐπότριες καὶ οἱ ἐργάτριες παίρνουν τὸν ἴδιο ἀριθμὸ σιτηρεσίου).

Στὰ στενὰ κομμάτια τῶν πινακίδων 629 καὶ 634 τὸ ἰδεόγραμμα ποῦ σημαίνει ΓΥΝΑΙΚΑ εἶναι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὶς ἄλλες ποικίλες μορφές αὐτοῦ τοῦ ἰδεογράμματος τῆς Πύλου καὶ πρὸς περίτεχνο ἀπὸ τὰ εὑρεθέντα στὴν Κνωσσό. Προϋποθέτει πρόσωπα ὑψηλῆς βαθμίδας μὲ μακρὸ φόρεμα καὶ χιτῶνα, ὅπως τῶν ἄλλων Μυκηναϊκῶν κέντρων.

Τελετουργικὲς μορφές σὲ τοιχογραφίες, γυναικεῖες κυρίως, ἔχουν παραδοθεῖ ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κέντρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πύλον, τὶς Μυκῆνες, τὸ νέο ἀνάκτορο τῆς Τίρυνθας καὶ ἀπὸ τὴ Θήβα. Τὰ θεματολόγια τῶν Μυκηναϊκῶν τοιχογραφιῶν μᾶς παρουσιάζουν στοιχεῖα ἄγνωστα καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ ἄλλα λείψανα, οἱ πομπικὲς αὐτὲς γυναικεῖες μορφές μᾶς δείχνουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ θαυμάσια δείγματα τῆς ἐξέλιξης τῆς ζωγραφικῆς τεχνοτροπίας, τὴν μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα τῶν πομπικῶν τελετῶν τοῦ Μυκηναϊκοῦ κόσμου.

Στὶς πομπικὲς μορφές ποῦ προσφέρουν λουλούδια ἀνήκουν οἱ τοιχογραφίες τῶν γυναικῶν τοῦ παλατιοῦ τοῦ Ἑγκλειανοῦ, ποῦ διασώζονται σήμερον στὸ Μουσεῖο τῆς Χώρας Τριφυλίας καὶ οἱ γυναῖκες μὲ τὶς μεγάλες ἀνθοδέσμες ἀπὸ τὴ Θήρα. Μὲ τὰ νέα εὐρήματα παραστάσεων «θεαινῶν» τῶν Μυκηναίων ἐπαληθεύεται ἡ θεωρία, κατὰ τὴν ὁποία γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦνται

4. Βλ. M. I. Finley, *The World of Odysseus*, New York 1965².

αποκλειστικά γυναίκες σὲ λατρευτικές τελετές, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει λατρεία θηλυκῆς θεότητας.

Ἡ «Λευκὴ θεά», ἡ θεὰ τῶν Ἀνέμων, ἡ Ἀρτεμις, Ποσειδάεια, ἡ Ποτνία, εἶναι ἀπὸ τὶς γνωστότερες γυναικεῖες θεότητες τῶν θρησκευτικῶν κέντρων τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου καὶ λατρευτικὲς σπηλές, ὅπου διακρίνονται οἱ γυναῖκες ἱέρειες.

Θεωρεῖτο τιμητικὸ νὰ παίρνει κάποια γυναίκα μέρος στὴν τελετὴ Θεᾶς, ἂν κρίνουμε ἀπὸ χρόνους μεταγενέστερης, ὅπως συνέβαινε στὰ Παναθήναια ἢ ὅπως τὰ Πυθαγορικά κείμενα ἀναφέρουν γιὰ τὴ Θεανώ, τὴ γυναίκα τοῦ Πυθαγόρα καὶ τὴν κόρη τῆς τῆς Μυῖα ποὺ ἐγκωμιάζονται ὡς κορυφαῖες λατρευτικοῦ χοροῦ πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας. Στὴν περίπτωση τῆς Πύλου δὲν ἀποκλείεται οἱ γυναῖκες νὰ ὀνομάζονται δοῦλες λατρευτικά, ὅπως ἀργότερα καλοῦνταν «ὕπηρέτριες» (=θεραπαινίδες) τῶν θεῶν⁵.

Ἡ «προέση» καὶ ἡ «κάθαρση» στὶς ἱεροτελεστίας τῆς Πύλου ἦταν ἔργο ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ὅπως ἀδιακρίτως ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐφτειαναν τὰ Ὀμηρικά «δέμνια» (=κλινοσκεπάσματα, στρωσίδια) τῶν ἀνῆκτόρων. Μερικοὺς ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τάπητες τοὺς πρόσφεραν στὰ ἱερά.

Καὶ τότε οἱ ἄνδρες ἱερεῖς φοροῦσαν γυναικεῖα ροῦχα —ἢ μᾶλλον σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις— τὰ κρήδεμνα. Τὰ κρήδεμνα ἦταν ἄμφια ποὺ φοροῦσαν ἀδιακρίτως γυναῖκες καὶ ἄνδρες. Δὲν ἀποκλείεται αὐτὸ τὸ ἔθιμο τῆς γυναικείας ἀμφίεσης νὰ παρέμεινε ἀπὸ τὶς γυναῖκες, γιὰτὶ ἀρχικὰ οἱ γυναῖκες γίνονταν ἱέρειες. Τὸ κρήδεμνον (κάρα+δέω) ἦταν ἓνα εἶδος κεφαλοδέσμου, γυναικείου καλύμματος ποὺ κατέβαινε καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη τοῦ κεφαλιοῦ μέχρι τοὺς ὤμους, ὅπως τὸ τσεμπέρι, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ καλύψει, στὴν ἀνάγκη, ὁλόκληρο τὸ πρόσωπο.

Σὲ μιὰ ἄλλη πινακίδα, τὴν 1191, τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν ποὺ ἀπαριθμοῦνται πρέπει νὰ ἀνῆκαν στὴν Ὑψηλὴ Τάξη, γιὰτὶ ἀναφέρονται ὄχι μόνον μὲ τὸ δικό τους ὄνομα, ἀλλὰ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν πατέρων τους ἢ τῶν συζύγων τους καὶ αὐτὴ ἡ ὑπαρξὴ εἶναι παραδοσιακὴ τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας. Ἡ πινακίδα βέβαια δὲν θεωρεῖται διακριτικὸς κατάλογος, LIBRO D'ORO. Ἡ εἰδικὴ περίπτωση ἀποδίδεται σὲ κάποια, πιθανόν, ἐπίσημη ἱεροτελεστία καὶ τὰ ὀνόματα εἶναι τῶν νεαρῶν κοριτσιῶν τῆς ἀριστοκρατίας ποὺ εἶχαν ἐπιλεγεῖ νὰ ἐμφανισθοῦν, δηλαδὴ νὰ πάρουν μέρος εἰδικὰ σ' αὐτὴ⁶. Ἐχομε Ἀλεξάνδρα, Θεοδώρα καὶ ἄλλα.

5. Βλ. Βούλας Λαμπροπούλου, *Αἱ Γυναῖκες εἰς τὰς Πυθαγορεῖους Κοινωνίας*, Ἀθῆναι 1976, 350.

6. Βλ. M. Lindgreu, «The People of Pylos» *Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations* 3: 1973, 102.

Ἄλλοτε πάλι τὰ ὀνόματα δὲν εἴμεθα σὲ θέσῃ νὰ γνωρίζουμε, ἂν ἀναφέρονται σὲ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις ἢ σὲ θεότητες καὶ ἄλλοτε ἔχουμε τὸ ἐπίθετο τῶν γυναικῶν σχηματισμένο ἀπὸ τὴ λέξη *wa-na-sa*. Ὑποθέτουμε ὅτι πρέπει νὰ ἦταν βασιλίσσες.

Ἔτσι λοιπὸν αὕτῃ ἡ δευτέρα ὁμάδα, ποὺ οἱ γυναῖκες δὲν ὀνομάζονται *do-e-ra* ὑποδιαιρεῖται ὡς ἀκολούθως:

1. Οἱ βασίλισσες καὶ οἱ εὐγενεῖς γυναῖκες
2. Οἱ ἱέρειες καὶ οἱ κλειδοῦχες
3. Οἱ γυναῖκες τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, ἓνα εἶδος σωματείου θρησκευτικοῦ.
4. Οἱ *ki-ri-te-wi-ja* αὐτὲς ποὺ κατεῖχαν κτήματα
5. Οἱ μορφὲς ἢ οἱ γυναῖκες τῶν ἱερῶν.

Οἱ γυναῖκες τῆς Πύλου ἦταν ἐξέχουσες μορφὲς ἐξ αἰτίας τῶν θρησκευτικῶν λειτουργιῶν τους καὶ τῶν σχέσεών τους μὲ τὶς ἱεροτελεστίες, τὶς προθέσεις καὶ γενικῶς εἰπεῖν μὲ τὴ λατρεία τῆς Μεγάλης Θεᾶς καὶ μὲ ὅλα τὰ ἱερά, ὅσα ἦταν ἀφιερωμένα σ' αὐτή. Μὲ αὐτὸ τὸν ρόλο οἱ γυναῖκες ἐμφανίζονται στὶς πινακίδες. Στὶς ἄλλες περιπτώσεις οἱ γυναῖκες ἔχουν κερδίσει στὰ ἀρχεῖα τῆς Πύλου τὴ σπουδαιότερη φράση, ποὺ ἀρμόζει στὴ γυναίκα..., τὴ «σιωπὴ»!

Στὴν τρίτη ὁμάδα ὁ Ventris καὶ ὁ Chadwick διέκριναν ὀρισμένες κατηγορίες ἐθνικῶν ἐπιθέτων (ὅπως «Κυθαίρειαν», «Κνιδεῖαν», «Μιλησίαν», «Ζαφυρεῖαν») καὶ ἐν μέρει κατηγορίες συντεχνιῶν ἐργατριῶν (ράπτριες, κόπτριες, αὐτὲς ποὺ ἔφτειαναν κεφαλοδέσμους, μανταρίστριες, κλωστρίες, ὑφάντριες, λουτροχόες, αὐτὲς ποὺ ἔχυναν τὸ νερὸ στὸ λουτρό). Συχνὰ μνημονεύονται μὲ τὶς ἐργάτριες καὶ τὸ μέρος ποὺ κατάγονταν, τὸ πλεόν συχνὸ ἦταν ἡ Πύλος. Ἐπ' αὐτῆς τῆς βάσεως στηριζόμενος ὁ Webster κατέληξε στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὲς ἦταν δοῦλες.

Στὰ Ὀμηρικὰ Ἔπη ἡ λέξη ποὺ χρησιμοποιοῦνταν ἦταν «δμωαί». Τέτοιες γυναῖκες συχνὰ ἔργονταν ἀπὸ ξένες χῶρες καὶ μνημονεύονται ὡς λάφυρα διαφόρων ἐπιδρομῶν. Δύνανται ἐπίσης νὰ παραλληλισθοῦν μὲ τὶς ὑπέρτριες «θεραπευαίνιδες», «ἀκολούθους» στὴν Ὀδύσεια.

Ἔτσι τὸ τοπωνύμιον ἔγινε τυπικὸ ἐπώνυμο σὲ φουρνάρισσες, ζυμώτριες κλπ. ποὺ εἶχαν παιδιὰ καὶ δὲν εἶχαν δικό τους σπίτι. Στὸ τέλος ἔγιναν πονοκέφαλος στοὺς μελετητὲς γιὰτὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐξηγήσουν, ἂν οἱ γυναῖκες τῶν Πινακίδων εἶχαν ἢ δὲν εἶχαν δικό τους σπίτι ἢ ἂν διέμεναν στὸ Παλάτι. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ἐπάγγελμα στὴν ὁμάδα αὕτῃ πρέπει νὰ ἦταν τῆς *si-to-ko-wo* (=ἡ φουρνάρισα, ἡ ἀρτοποιός). Ἴσως τὶς χρειάζονταν περισσότερο σὲ περιόδους πολιορκίας γιὰ νὰ ζυμώνουν τὸ ψωμὶ ἢ νὰ κόβουν τὸ πληγούρι. Ἐπίσης

ἀναγκαιές ήταν οι ράπτριες, οι ἐργάτριες μαλλίνων, αὐτὲς ποὺ μπορούσαν νὰ κόψουν καὶ νὰ ράψουν τὰ ἐσώρουχα καὶ τὰ ἐπαναφόρια γιὰ τὴν ἐνδυση τῶν στρατευμάτων, οἱ θεραπεινίδες τοῦ λουτροῦ ποὺ μπορούσαν νὰ ζεσταίνουν τὸ νερὸ καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ πλύνουν καὶ νὰ δέσουν τὸν τραυματία. Ἀργότερα οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ὀνομάζονταν *παραβαλανεῖς*, -εὗς. Ἄλλα καθήκοντά τους ἦταν νὰ μαντάρουν τὰ πανιὰ τῶν πλοίων, νὰ γνέθουν καὶ νὰ ὑφάνουν τὰ λινὰ καὶ τὰ μάλλινα. Αὐτὰ θεωροῦνται «γυναικεῖα» ἐπαγγέλματα. Τὸ γιὰτὶ αὐτὰ εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὰ πολὺ παλιὰ χρόνια, τουλάχιστον στὴν Ἑλλάδα. Αὐτὰ τὰ ἔκαναν καὶ οἱ προσφυγινὲς τῆς Πύλου καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται «δουλικά».

Μιὰ ἄλλη ἐρώτηση ποὺ μπορεῖ νὰ γεννηθεῖ εἶναι ἡ ἐξῆς: Μήπως οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά μέσα στὴν Πύλο δὲν ἦταν αἰχμάλωτες, ἀλλὰ χαρακτηρίζονταν ἔτσι ἀπὸ τὰ τοπωνύμια ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια, ἔξω ἀπὸ τὸ βασίλειο τῆς Πύλου γιὰτὶ οἱ αἰχμάλωτες - λάφυρα δὲν εἶχαν ἐθνικότητα.

Οἱ πινακίδες ἀνήκουν στὴν Ὑστέρα Περίοδο καὶ οἱ κατάλογοι ἔγιναν λίγους μῆνες πρὶν τὴν καταστροφή ἢ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ Παλατιοῦ. Ἦταν σὲ κατὰσταση ἐκτάκτου ἀνάγκης καὶ ὁ χρόνος πλησίαζε. Ἡ Πύλος κειμένη στὴ δυτικὴ πλευρὰ ὑπέφερε πολὺ περισσότερο ἀπὸ τίς ἐπιδρομὲς ἢ οἱ ἄλλες Ἀχαικὲς πόλεις καὶ τὰ φρούρια καὶ πολλὰ κτίρια εἶχαν κτυπηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν κυρίως Πύλο. Οἱ ἀναπομεινάντες εὐγενεῖς τῆς Πύλου μπορούσαν νὰ δραπετεύουν πρὸς τὸν βορρά. Οἱ κατάλογοι ὅμως ἔπρεπε νὰ γίνουν γρήγορα. Ἐπρεπε νὰ συλλεγοῦν ἀνάλογα μὲ τὰ ἐπαγγέλματα τὰ ὀνόματα τῶν γυναικῶν, νὰ καταταγοῦν σὲ ὁμάδες, νὰ κρατηθοῦν σὲ κάποια μέρη μαζί, νὰ καταλογηθοῦν καὶ οἱ κατάλογοι νὰ φυλαχθοῦν στὸ Παλάτι. Πράγματι γράφησαν τὰ ἐπαγγέλματα καὶ οἱ γυναῖκες ποὺ τὰ ἐκτελοῦσαν. Τὰ παιδιά, ὅπως ἦταν φυσικό, καταγράφησαν μ' αὐτὲς καὶ ὅλοι αὐτοὶ κάποτε ἔπρεπε νὰ τροφοδοτηθοῦν. Αὐτὸς ἦταν ἕνας ἄλλος λόγος γιὰ νὰ κρατηθοῦν κατάλογοι, ἡ τροφοδοσία. Γι' αὐτὸ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη ταξινόμηση π.χ. λένε 65 θεραπεινίδες λουτροῦ καὶ εἰδικεύουν (37 γυναῖκες, 13 κορίτσια καὶ 15 ἀγόρια). Αὐτές, ὅταν παρουσιαζόταν κίνδυνος σὲ παρατεινόμενη πολιορκία ἢ μάχη στὶς πύλες τῶν τειχῶν, ἔπρεπε νὰ φροντίζουν γιὰ τὸν ἐφοδιασμὸ τοῦ νεροῦ γιὰ πίδασιμο, πλύσιμο καὶ τὴ φροντίδα τραυματιῶν.

Ἡ κατεργασία πάλιν τοῦ δέρματος ἀπασχολεῖ καὶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὅπως φαίνεται στὴν πινακίδα *Ub/318* ἀπὸ τὴν Πύλο ὅπου 5 ἄτομα παίρνουν δέρματα γιὰ νὰ κατασκευάσουν δερμάτινα ἀντικείμενα, διστάκια καὶ σανδάλια. Σ' αὐτὴ τὴν πινακίδα οἱ 3 ἄνδρες ἀναφέρονται ὀνομαστικά, πρῶγμα σπάνιο γιὰ τοὺς τεχνίτες καὶ πιθανῶς ἀποτελεῖ ἐνδειχὴ τῆς σπουδαιότητος, ποὺ εἶχαν οἱ κατεργαστὲς δέρματος. Οἱ *ra-pte-res* (ράπτες) καὶ οἱ ράπτριες φαίνεται πὼς εἶχαν ἐπίσης κάποια σχέση μὲ τὴν κατασκευὴ δερμάτων ἀντι-

κειμένων· στὴν Πινακίδα *Ub/315* ἀναφέρονται χαλινάοια, καπίστοια καὶ κεφαλόδεσμοι γιὰ ἄλογα.

Μερικοὶ ἄνδρες πάλιν καταχωροῦνται στὶς πινακίδες ὡς γυιοὶ γυναικῶν, οἱ ὁποῖες προσδιορίζονται μὲ τὸ ἐπάγγελνά τους ἢ τὸν τόπο καταγωγῆς τους π.χ. «γυιοὶ τῶν κατεργαστριῶν λιναριοῦ» ἢ «γυιοὶ τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὴν *Tinawatos*». Οἱ Ventris καὶ Chardwick, ἀρχικὰ ἔτσι ὀδηγήθηκαν στὴ θεωρία ὅτι οἱ ἐργαζόμενες γυναῖκες τῆς Πύλου ἦταν δοῦλες. Σήμερα ἐπικρατεῖ ἡ ἀποψη ὅτι ἦταν ἐλεύθερες τεχνίτριες, εἴτε ἦταν ντόπιες, εἴτε ξένης καταγωγῆς. Μερικοὶ ἄνδρες πάλι καταχωροῦνται ὡς γυιοὶ ἀνδρῶν ἐργατῶν ὅπως π.χ. (γυιοὶ τῶν *καπηλατῶν*), ἀλλὰ οἱ μητρωνυμίες εἶναι πολὺ συχνότερες. Σὲ ἄλλες Πινακίδες μερικὲς γυναῖκες περιγράφονται ὡς κόρες ἄλλων γυναικῶν. Φαίνεται ὅτι στὰ κατώτερα κοινωνικὰ στρώματα ἡ καταγωγὴ ὀριζόταν μητρογραμμικά· ἀντίθετα, τὰ ὀνόματα τῶν ἀρσενικῶν μελῶν τῆς ἀριστοκρατίας ἀκολουθοῦνταν ἀπὸ τὸ πατρώνυμο π.χ. Ἀλεκτρώων Ἐτεοκλέους.

Γιὰ πολλὰ χρόνια εἶχε ξεσπάσει ἀνάμεσα στοὺς μελετητὲς ἔντονη διαμάχη σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος τῶν μνησίων μεριδίων ποὺ ἔπαιρναν ὡς ἀμοιβὴ γιὰ τὴν ἐργασία τους οἱ ἄνδρες, οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά⁷. Σήμερα εἶναι παραδεκτὸ ὅτι καὶ οἱ ἄνδρες καὶ οἱ γυναῖκες ἀδιακρίτως ἔπαιρναν μὲ ἴσο μερίδιο *T2* σιταριοῦ καὶ σῦκα ἢ τὴ διπλάσια ποσότητα κριθαριοῦ (δὲν μπορούμε νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τίς ἀναλογίες ἀνάμεσα στὰ σημερινὰ καὶ τὰ Μυκηναϊκὰ μέτρα καὶ σταθμὰ), ἐνῶ τὰ παιδιά ἔπαιρναν τὴ μισὴ ποσότητα.

Ἐτσι στὴν πινακίδα *Ab 899* ἀπὸ τὴν Πύλο, 8 γυναῖκες, 3 κορίτσια καὶ 3 ἀγόρια παίρνουν *T22* (8x2+6) σιτάρη καὶ σῦκα. Στὴν *Ab 789*, 6 γυναῖκες καὶ 9 παιδιά παίρνουν *T21* (6x6+9) καὶ στὴν *Ab 388* γυναῖκες καὶ ἓνα παιδί παίρνουν *T5* (2x2+1).

Ἡ ἰσότημα αὐτὴ τῶν φύλων, ὅσον ἀφορᾷ τίς μερίδες διαφοροποιεῖ σαφῶς τὴ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς σύγχρονους τῆς πολιτισμοὺς τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ὅπως π.χ. τὴ Βαβυλωνία ὅπου οἱ ἄνδρες ἔπαιρναν μερίδες τριπλάσιες ἀπὸ αὐτὲς τῶν γυναικῶν καὶ ἴσως ἀντικατοπτρίζει τὴ μεγάλῃ σπουδαιότητα τῶν γυναικῶν ἀνάμεσα στὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ τῶν Μυκηνῶν καὶ ἴσως στὴν κοινωνία γενικότερα.

Βέβαια τὸ μεγαλύτερο κύρος, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, ἔχουν οἱ ἱερεῖς. Μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς ὅπως ἡ *Erita* (Ἐριθα) ἦταν πλούσιες ἰδιοκτῆτριες γῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ θεραπανίδες τῆς *do-e-ra* εἶναι ἐπίσης εὐκατάστατες καὶ ἰδιοκτῆτριες γῆς. Μιὰ *do-e-ra*, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἴδια πινακίδα, κατέχει περίπου

7. Ὁ Palmer ἀπὸ λαθασμένους ὑπολογισμοὺς συμπεράνει ὅτι τὸ σιτηρεῖο ποὺ ἔπαιρναν οἱ ἄνδρες ἦταν κατὰ 2 1/2 φορές περισσότερο τῶν γυναικῶν. Βλ. Βιβλιογραφία.

τόση γῆ ὅση ἡ *Erita*. Ἡ διαμάχη τῆς *Erita* μὲ τὸ δημόσιο σχετικὰ μὲ ἐκμισθώσεις κτημάτων δείχνει πὼς οἱ ἱέρειες ἦταν νομικὰ ἀνεξάρτητες.

Οἱ κλειδοῦχες, ἐπίσης, εἶχαν ἓνα σημαντικὸ ἱερατικὸ ἀξίωμα. Στὴν κατάσταση συναγερμοῦ ποὺ βρισκόταν ἡ Πύλος πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση της, οἱ κλειδοῦχες συνέβαλαν δωρίζοντας τὸν χαλκὸ τοῦ ναοῦ γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ στρατιωτικὲς ἀνάγκες. Ἡ δυνατότητα ποὺ εἶχαν νὰ διαχειρίζονται τὸν ἱερὸ θησαυρὸ δηλώνει πὼς αὐτὸ ἀκριβῶς ἦταν τὸ καθήκον τους: νὰ ἐπιμελοῦνται τὴν περιουσία τῆς θεότητας. Ἡ *Karpatia* μιὰ κλειδοῦχος τοῦ ναοῦ τῆς Πύλου, ἐμφανίζεται σὲ πολλὲς πινακίδες (*Ed 714, Eb 238*). Τὸ γεγονός αὐτὸ δηλώνει μᾶλλον τὴ σημαντικὴ θέση ποὺ εἶχε μέσα στὸ ἱερατεῖο. Ἡ *Karpatia* σχετίζεται μὲ τὴν ἀριστοκρατία καὶ εἶναι ἰδιοκτήτρια γῆς⁸.

Οἱ *ki-ri-te-wi-ja* (ἡ ἐτυμολογία εἶναι ἀβέβαιη) ἀπαντοῦν σὲ πινακίδες τῆς Πύλου καὶ τῆς Κνωσοῦ. Οἱ *ki-ri-te-wi-ja* δὲν ἀναφέρονται μὲ τὸ προσωπικὸ τους ὄνομα, ἀλλὰ φαίνεται πὼς ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος συμβουλίου γυναικῶν, ποὺ συλλογικὰ διαθέτουν μεγάλη περιουσία καὶ κύρος. Στὴν πινακίδα *Ap 704* ἀναφέρεται ἡ μεγάλη ἀκίνητη περιουσία ποὺ κατεῖχαν, ἀνάμεσα σὲ δυὸ σημειώσεις γιὰ τὴν περιουσία τῆς ἱέρειας *Erita*. Ἡ στενὴ σχέση τους μὲ τὴν ἱερεία καθὼς κι ἡ ἀρμοδιότητά τους νὰ ἐπιμελοῦνται ἓνα μεγάλο, πολύτιμο ἀπόθεμα σιταριοῦ ποὺ ὑπῆρχε στὸν ναὸ, δείχνουν πὼς οἱ *ki-ri-te-wi-ja* ἀνήκουν σὲ ἀνώτερη τάξη.

Αὐτὴ ἡ μελέτη γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ θέση τῶν γυναικῶν μὲ βάση τὰ στοιχεῖα τῶν Πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Β', δείχνει πὼς οἱ γυναῖκες ἀποτελοῦσαν ἓνα σημαντικὸ τμῆμα τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς Μυκηναϊκῆς Ἑλλάδος, εἰδικευμένου καὶ ἀνειδίκευτου. Στὴν ἀνώτερη τάξη, ἱέρειες καὶ ἄλλες ἱερωμένες ἡυναῖκες διέθεταν τόσο κύρος ὅσον καὶ οἱ ἄνδρες συνάδελφοί τους. Ἐπίσης, οἱ ἴσες μερίδες ποὺ ἔπαιρναν ἄνδρες καὶ γυναῖκες καθὼς καὶ ὁ μητρογραμμικὸς προσδιορισμὸς τῆς καταγωγῆς ὀρισμένων ἀνδρῶν δείχνει πὼς στὴ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα, οἱ γυναῖκες εἶχαν πρὸ ἴση κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ θέση ἀπὸ ὅτι στὴν Ἑλλάδα τῶν Κλασσικῶν Χρόνων.

8. Βλ. W. A. Mc Donald - G. Rapp, *The Minnesota, Messenia expedition: Reconstructing a Bronze Age Regional Environment*, Minneapolis 1972.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baumbach L., 1968, *Studies in Mycenaean Inscriptions and Dialects 1953-1964* (Rome).
τὸ ἔργο συνεχίζει ὁ L. J. D. Richardson, μὲ τὴ δημοσίευση ἐτήσιων τόμων ποὺ ἐκδίδει τὸ London Institute of Classical Studies.
- Bennett E. L., Jr 1957, «Review of Documents in Mycenaean Greek», *Language* 33, σσ. 553-68.
- 1958, «Tentative Identifications of the Hands of the Scribes of the Pylos Tablets», *Athenaeum* 46 (N. Σ. 36), σσ. 328-31.
- Olivier J. - P., 1973, *The Pylos Tablets in Transcription* (Rome).
- Carpenter R., 1966, *Discontinuity in Greek Civilization* (Cambridge).
- Chadwick J., 1958, *The Decipherment of Linear B* (Cambridge) Γραμμικὴ Β, ἡ Πρώτη Ἑλληνικὴ Γραφή, μεφτ. Δημ. Τζωρτζίδης (‘Αθ. 1962)].
- Charwick J., 1968, «The Organization of the Mycenaean Archives», *Studia Mycenaea* (Brno), σσ. 11-27.
- 1987, *Linear B and Related Scripts* (London) [Γραμμικὴ Β καὶ Συγγενικὲς Γραφές, μετ. Νικ. Κονομῆ (‘Αθ. 1992)].
- *The Mycenaean World*, Cambridge Univ., Press 1976. ‘Ο Μυκηναϊκὸς Κόσμος, μετ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, ‘Αθ. 1997.
- Evans A. J., 1975, *The Palace of Minos at Knossos*, τ. 4₂ (Oxford).
- Graves R., 1958, *The Greek Myths* (London) [Οἱ Ἑλληνικοὶ Μῦθοι μετ. Α. Ζενάκος - Μ. Μπέρκη - Μειμάρη (4 τ.τ., ‘Αθ. χ.χ. <1979;> κ.έ.)].
- Lang M., 1964, «The Palace of Nestor Excavations of 1963: Part II», *American Journal of Archaeology* 68, σσ. 99-105.
- Lejeune M., 1966, «Le Récapitulatif du cadastre Ep de Pylos», *Proceedings of Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, σσ. 260-64.
- Lindgren M., 1973, *The People of Pylos* (2 μέρη, Uppsala).
- Mc Donald W. A. - Rapp G., 1972, *The Minnesota Messenia Expedition: Reconstructing a Bronze Age Regional Environment* (Minneapolis).
- Nilsson M. P., 1927 (1950), *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion* (Lund).
- Palmer L. R., 1961, *Mycenaeans and Minoans* (London).
- 1963, *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts* (Oxford).
- Shekmerdine (C.W.), 1973, «The Pylos Ma Tablets Reconsidered», *American Journal of Archaeology* 77, σσ. 261-74.
- Taylour (lors William) 1964, *The Mycenaean* (London).
- Ventris M. - Chadwick J., 1956, *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge) —βλ. Chadwick 1973.
- Vermeule E., 1964, *Greece in the Bronze Age* (Chicago).
- Wyatt (W. F., Jr) 1962, «The Ma Tablets from Pylos», *American Journal of Archaeology* 66, σσ. 21-41.
- Πῶλ Φῶρ, 1987, *Ἡ Καθημερινὴ ζωὴ στὴ Μυκηναϊκὴ ἐποχὴ*, ‘Αθήνα.
- Προμπονᾶς Ἰωάννης, 1990, *Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τὴν Μυκηναϊκὴν Φιλολογίαν*, ‘Αθήνα.